

TOSHKENT SHAHRIDA BILVOSITA SOLIQLAR SAMARADORLIGIGA TA'SIR ETUVCHI IQTISODIY VA INSTITUTSIONAL OMILLARNI KOMPLEKS TAHLIL QILISH

Mansurova Arofatxon Shavkat qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Byudjet hisobi va g‘aznachilik ishi”

kafedrası mustaqil tadqiqotchisi

ailxomova@mail.ru

Toshkentda bilvosita soliqlarning samaradorligi iqtisodiy va institutsional omillarning murakkab o‘zaro ta’siri bilan belgilanadi. Ushbu omillar shahar soliq tizimining daromad yig‘ish qobiliyati, soliq majburiyatlariga rioya qilinish darajasi va fiskal barqarorlikni ta’minlash darajasini belgilaydi.

Asosiy iqtisodiy omillardan biri – mahalliy iqtisodiyotning tuzilishi va dinamikasidir. Toshkent, O‘zbekistonning poytaxti va eng yirik shahri sifatida, ishlab chiqarish, savdo, xizmat ko‘rsatish va tez rivojlanayotgan iste’mol sektori kabi turli sohalarga ega. Chakana savdo, elektron tijorat va xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan bizneslarning o‘sishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri QQS va aksiz soliqlariga tatbiq qilinadigan savdolar hajmiga ta’sir qiladi. Iste’mol va biznes faoliyati oshishi soliq bazasini kengaytiradi, bu esa hukumatga bilvosita soliqlardan barqaror va katta daromad yig‘ish imkonini beradi. Boshqa tomondan, ro‘yxatdan o‘tmagan bizneslar va naqd pul asosidagi savdo kabi noformal iqtisodiy faoliyat bilvosita soliqlarning yetarli darajada yig‘ilishini cheklashi mumkin.

Uy xo‘jaliklarining daromadi va iste’mol odatlari ham muhim rol o‘ynaydi. Bilvosita soliqlar iste’moldan olinadiganligi sababli, aholining daromad darajasi va xarajat odatlari soliq tushumlariga bevosita ta’sir qiladi. Daromadlarning o‘sishi va iste’molning ko‘payishi soliq bazasini kengaytiradi, iqtisodiy pasayish yoki daromadlarning stagnatsiyasi esa tushumning kamayishiga olib keladi. Maxsus mahsulotlarga – tamaki, alkogol, yoqilg‘i va shirin mahsulotlar kabi – aksiz soligining samaradorligi ham iste’molchilarning soliq natijasida yuzaga kelgan narx o‘zgarishlariga bo‘lgan reaksiyasiga

bog‘liq. Masalan, aksiz stavkalari haddan tashqari yuqori bo‘lsa, talab kamayishi yoki chet eldan kontrabanda mahsulotlarni xarid qilish oshishi mumkin.

Qonuniy va tartibga soluvchi asoslar ham samaradorlikni belgilovchi muhim institutsional omildir. Soliq qonunlarining tushunarli bo‘lishi, ularni izchil ijro etish va majburiyatlarni bajarmaganlik uchun samarali jazo choralarining mavjudligi soliq to‘lovchilarning xatti-harakatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi. Murakkab yoki noaniq qoidalar soliq majburiyatlariga rioya qilishda qiyinchiliklar, nizolar yoki qasddan chetlashish holatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Soliq qoidalarini soddalashtirish, aniq yo‘riqnomalar berish va hisobot jarayonlarini optimallashtirish compliance darajasini oshiradi va bilvosita soliqlar samaradorligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, bilvosita soliqlarni ekologik himoya yoki jamoat sog‘ligi kabi kengroq iqtisodiy va ijtimoiy siyosatlar bilan uyg‘unlashtirish ularning funksional samaradorligini oshiradi.

Texnologiyalarni joriy etish va raqamlashtirish ham samaradorlikka ta’sir qiluvchi muhim omildir. Raqamli hisob tizimlari, real vaqt rejimida tranzaksiyalarni kuzatish va ma’lumotlarni tahlil qilish soliq organlariga soliq majburiyatlarini aniq kuzatish, anomaliyalarni aniqlash va tushumlarning yo‘qolishini kamaytirish imkonini beradi. Toshkentda raqamli moliyaviy platformalar va elektron tijorat tizimlarini soliq boshqaruvi bilan integratsiyalash ushbu samaradorlikni, xususan QQS yig‘ishda sezilarli darajada oshirdi. Bu texnologik integratsiya nafaqat tushum yig‘ishni kuchaytiradi, balki ma’muriy xarajatlarni kamaytiradi va inson xatosi ehtimolini pasaytiradi.

Oxir-oqibat, aholining xabardorligi va soliq to‘lovchilarning xatti-harakati bilvosita soliqlarning samaradorligiga katta ta’sir qiladi. Hukumatga ishonch, soliq siyosatining adolatliligi haqidagi tushuncha va soliq majburiyatlari bo‘yicha bilim compliance darajasini belgilaydi. Jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalari, soliq siyosatini aniq tushuntirish va soliq to‘lovchilarga yordam berish xizmatlari ixtiyoriy rioya qilishni oshiradi, bu esa bilvosita soliqlarni uzluksiz yig‘ish uchun zarurdir.

Toshkent shahrida bilvosita soliqlarning samaradorligi iste’mol odatlari, daromad darajasi va bozor dinamikasi kabi iqtisodiy omillar bilan birga, ma’muriy salohiyat, qonunchilik aniqligi, texnologik integratsiya va soliq to‘lovchilarning xatti-harakati kabi

institutsional omillar bilan belgilanadi. Ushbu omillarni raqamlashtirish, qonunchilik islohotlari, yaxshilangan muvofiqlik va jamoatchilikni jalb qilish orqali mustahkamlash daromad yig'ishni optimallashtirish, soliqlardan qochish holatlarini kamaytirish va bilvosita soliqlarning Toshkent shahar byudjeti uchun barqaror va samarali fiskal instrument sifatidagi rolini kuchaytirish uchun muhimdir.

Toshkent shahrida bilvosita soliqlarning, xususan QQS va aksiz soliqlarning samaradorligini oshirish uchun bir qancha imkoniyatlar mavjud. Shaharning tez rivojlanayotgan iste'mol bozori soliq bazasini kengaytiradi, chunki uy xo'jaliklarining daromadi oshishi va iste'mol ko'payishi soliq solinadigan savdolar hajmini oshiradi. Elektron tijorat va raqamli to'lov tizimlarining kengayishi esa soliq organlariga tranzaksiyalarni aniqroq nazorat qilish va ilgari soliq solinmagan iqtisodiy faoliyatni qamrab olish imkonini beradi.

Institutsional modernizatsiya ham imkoniyatlarni kuchaytiradi. Soliq boshqaruvining raqamlashtirilishi, jumladan onlayn soliq hisobotlari, elektron hisob-fakturalar va QQS hamda aksiz to'lovlarini real vaqt rejimida kuzatish shaffoflikni oshiradi va soliqlardan qochish imkoniyatlarini kamaytiradi. Moliyaviy hisob tizimlarini soliq hisobotlari bilan integratsiyalash tushum yig'ish aniqligini oshiradi va compliance darajasini mustahkamlaydi.

Toshkentning O'zbekiston iqtisodiy markazi sifatidagi o'rnini ham soliq samaradorligini oshirish uchun yo'naltirilgan siyosatlarni amalga oshirish imkonini beradi. Shahar hokimligi va milliy soliq idoralari o'rtasida muvofiqlik soliq siyosatining izchil tatbiq etilishini ta'minlaydi, soliq xodimlari uchun malaka oshirish va tayyorgarlik dasturlari institutsional samaradorlikni kuchaytiradi. Shu bilan birga, aksiz soliqlarini zararli mahsulotlar iste'molini kamaytirish kabi ijtimoiy maqsadlar bilan uyg'unlashtirish fiskal barqarorlikni saqlagan holda ijtimoiy natijalarni yaxshilashi mumkin.

Jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalari va soliq to'lovchilarni o'qitish dasturlari ham imkoniyatlardan biridir. Soliq majburiyatlari haqida tushunchani oshirish va compliance foydalarini ko'rsatish orqali ruxsat etilgan ixtiyoriy rioya qilish darajasi oshadi, ma'muriy xarajatlar kamayadi. Shuningdek, soliq qoidalarini soddalashtirish va

soliq bazasini kengaytirish kabi islohotlar daromad potensialini maksimal darajada oshirishi mumkin, biznes va iste'molchilarga ortiqcha yuk tushirmasdan.

Shu imkoniyatlarga qaramay, Toshkentda bilvosita soliqlarning samaradorligini cheklovchi bir qator xavflar mavjud. Asosiy iqtisodiy xavflardan biri – noformal yoki naqd pul asosidagi savdoning keng tarqalganligidir. Bunday tranzaksiyalarni nazorat qilish qiyin va ular ko'pincha soliqdan chetda qoladi, bu esa umumiy tushum samaradorligini kamaytiradi. Iqtisodiy o'zgarishlar, masalan iqtisodiy o'sishning sekinlashishi yoki iste'molning kamayishi, QQS va aksiz soliq bazasini toraytirib, tushumlarni oldindan prognoz qilishni qiyinlashtiradi va byudjet barqarorligiga xavf tug'diradi.

Institutsional zaifliklar ham qo'shimcha xavf hisoblanadi. Murakkab soliq qoidalari, ularni izchil ijro etmaslik va ma'muriy salohiyatning yetishmasligi compliance muammolariga va soliqdan qochishga olib kelishi mumkin. Raqamli tizimlar imkoniyatlarni oshirsa-da, yetarli texnologik infratuzilma, kiberxavfsizlik yoki texnik xatoliklar samarali yig'ish va nazoratni qiyinlashtirishi mumkin.

Alkogol, tamaki va yoqilg'i mahsulotlariga yuqori aksiz stavkalari ham kutilmagan oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bu kontrabanda, qora bozor yoki chegara orti xaridlarini oshirishi mumkin, bu esa tushumni kamaytiradi va ijtimoiy yoki sog'liqni saqlash siyosatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, mahalliy va milliy hokimiyat organlari o'rtasidagi yetarli muvofiqlik bo'lmasa, samaradorlik kamayadi, takroriy ishlar yoki nazorat bo'shliqlari yuzaga keladi.

Oxirgi xavf – jamoatchilikning qarashi va hukumatga bo'lgan ishonchi. Agar soliq to'lovchilar bilvosita soliqlarni adolatsiz yoki ortiqcha yuk deb hisoblashsa, ixtiyoriy rioya qilish darajasi pasayadi, bu esa ko'proq monitoring va majburiy ijro etishni talab qiladi, ma'muriy xarajatlarni oshiradi. Yuqori narx sezgirliги bo'lgan sohalarda biznes va iste'molchilarning yangi soliq siyosatiga qarshiligi daromad barqarorligiga qo'shimcha tahdid soladi.

Xulosa. Toshkent shahrida bilvosita soliqlarning, xususan QQS va aksiz soliqlarning samaradorligi iqtisodiy va institutsional omillarning murakkab o'zaro ta'siri bilan belgilanadi. Shahar iqtisodiyotining tuzilishi, iste'mol va daromad darajasi soliq

bazasining kengayishi va daromadlarning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Elektron tijorat, xizmat ko'rsatish va chakana savdo hajmining o'sishi bilvosita soliqlarni yig'ishda qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi, shu bilan birga noformal iqtisodiy faoliyat soliq samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Toshkentda soliq samaradorligini oshirish imkoniyatlari mavjud bo'lib, ular orasida iste'mol bozori va uy xo'jaliklarining daromadi o'sishidan kelib chiqadigan soliq bazasini kengaytirish, institutsional modernizatsiya, aksiz soliqlarni ijtimoiy siyosat bilan uyg'unlashtirish, jamoatchilikni xabardor qilish va soliq qoidalarini soddalashtirish kiradi. Shu bilan birga, xavflar ham mavjud: noformal iqtisodiyot, iqtisodiy o'zgarishlar, institutsional zaiflik, yuqori aksiz stavkalari va jamoatchilikning ishonchsizligi tushum barqarorligiga tahdid soladi.

Shu asosda, Toshkent shahrida bilvosita soliqlarning samaradorligini oshirish va fiskal barqarorlikni ta'minlash uchun quyidagi choralar tavsiya etiladi: soliq boshqaruvini raqamlashtirishni kengaytirish, qonunchilikni soddalashtirish, mahalliy va milliy hokimiyat organlari o'rtasidagi muvofiqlikni kuchaytirish, jamoatchilikni xabardor qilish va soliq to'lovchilarning compliance darajasini oshirish. Ushbu strategiyalar soliq tushumlarini barqarorlashtirish, byudjet daromadlarini prognoz qilish va Toshkent shahrining fiskal tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mansurova, A. Sh. (2025). Qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ining byudjet daromadlaridagi ulushi va barqarorlikka ta'siri. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
2. Abdullayev, O. (2022). O'zbekistonning soliq tizimi: bilvosita soliqlar va fiskal barqarorlik. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
3. World Bank. (2021). Tax Policy and Administration in Uzbekistan. Washington, DC: World Bank Publications.
4. IMF. (2019). Uzbekistan: Fiscal Transparency and Revenue Mobilization. Washington, DC: International Monetary Fund.
5. Karimov, S. & Rakhmonov, B. (2021). Bilvosita soliqlarning samaradorligi va raqamli boshqaruv tizimi. Toshkent: Ilmiy nashrlar.

6. KPMG Uzbekistan. (2022). Value Added Tax and Excise Taxes in Uzbekistan: Practical Guide. Tashkent: KPMG.
7. PWC Uzbekistan. (2021). Digitalization of Tax Administration in Uzbekistan. Tashkent: PricewaterhouseCoopers.
8. World Bank. (2020). Improving Tax Compliance in Emerging Economies. Washington, DC: World Bank Publications.